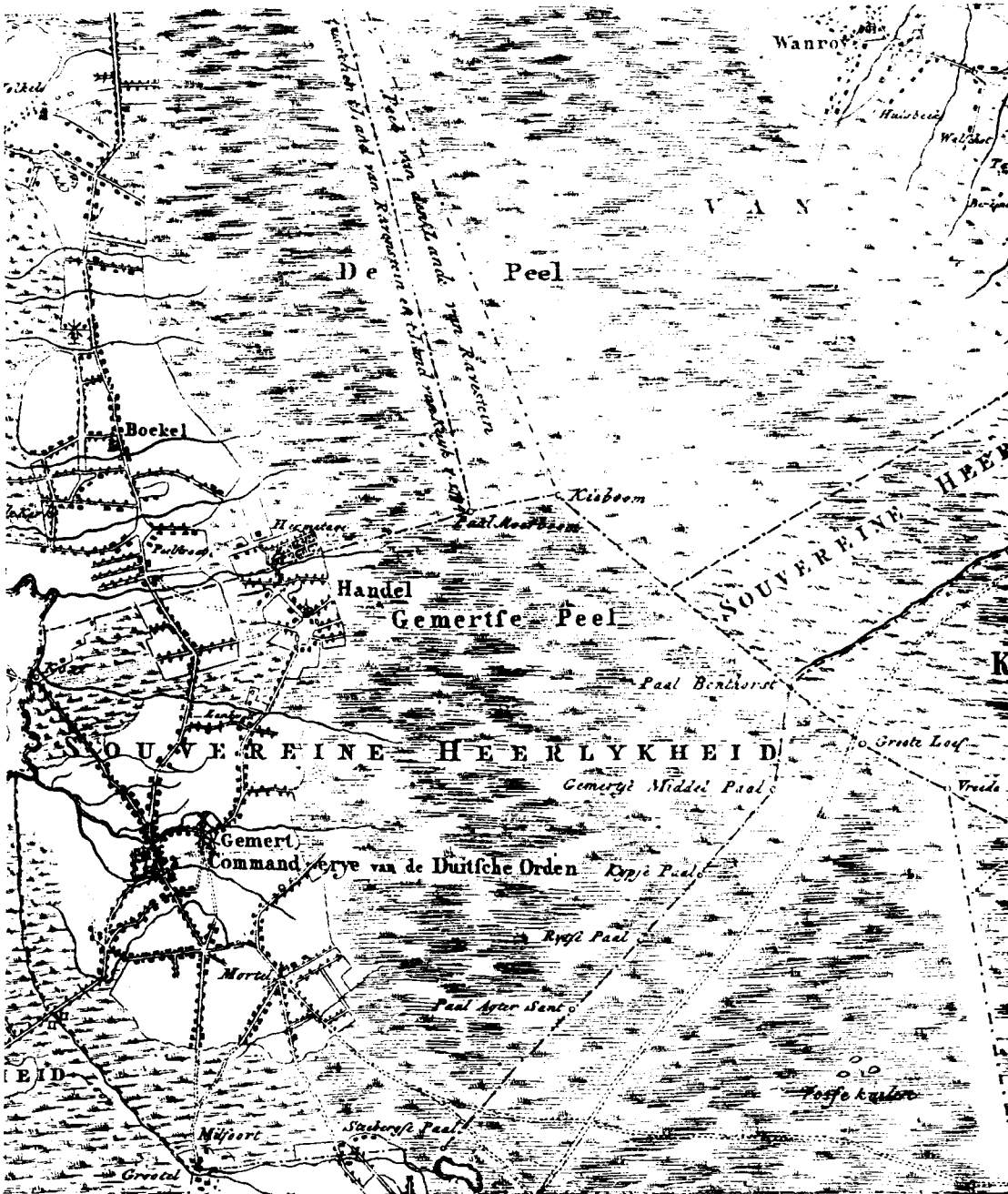

DE OUDE WEGEN DOOR DE PEEL

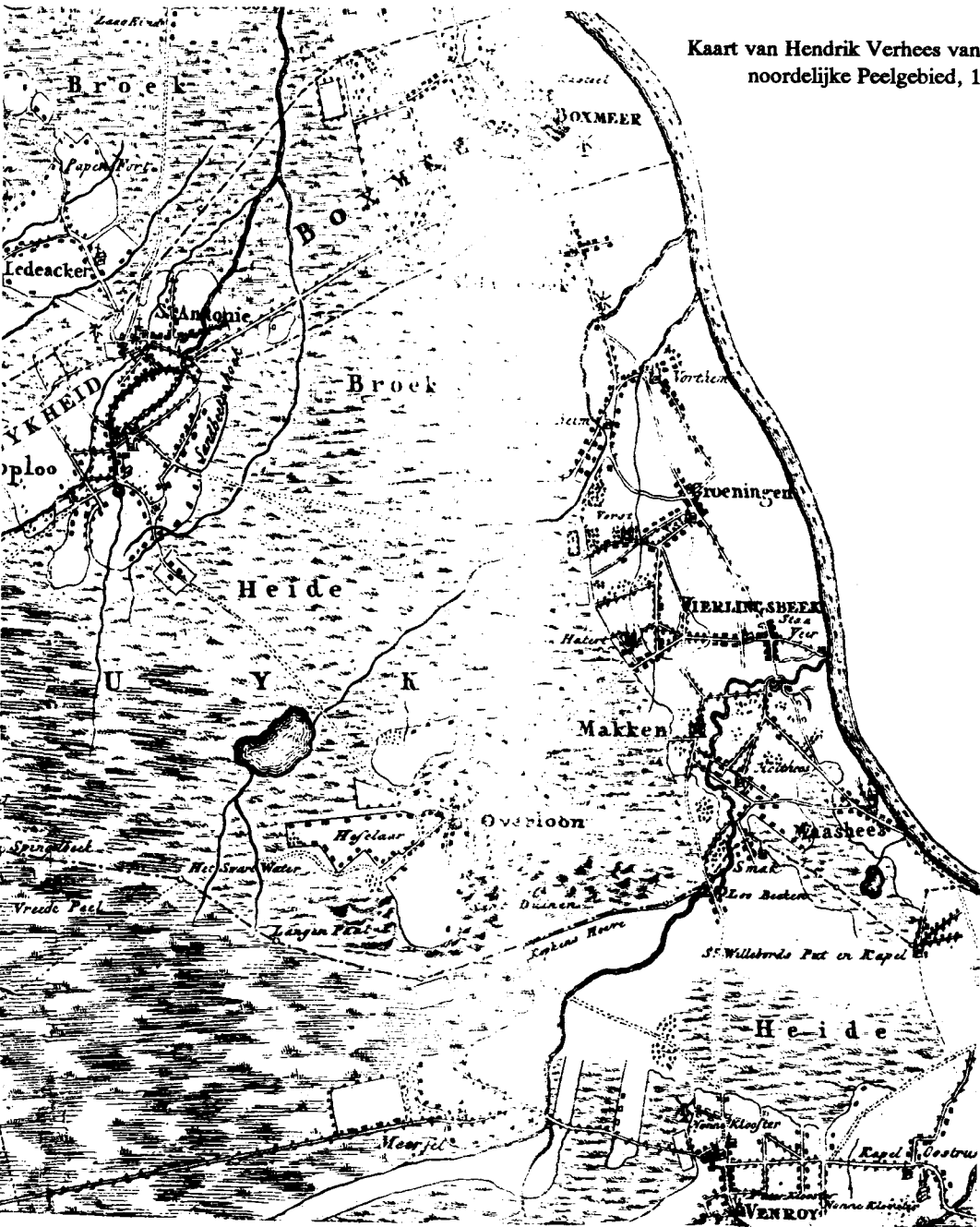
Sjang Hoeymakers

De kop boven dit verhaal over de wegen die de dorpen aan weerszijden van de Peel met elkaar verbonden voordat er sprake was van ontginning had ook kunnen luiden "De wegen in de Peel ten tijde van Paulus Emanuel Antonius de La Court". Terwijl ik bezig was met de beschrijving van de wegen in het toen nog ongecultiveerde en onbewoonde gebied realiseerde ik mij plotseling dat het dit jaar honderdvijftig jaar geleden is dat Paulus Emanuel de La Court zijn ontginningsplan publiceerde onder de titel "De Peel en bedenkingen over denzelve". Ik besloot toen om als aanloop voor het verhaal over de Peelwegen eerst iets te vertellen over deze Gemertenaar van geboorte die de Peel nog in zijn oerstaat heeft gekend en die voor het landschap zoals het toen was maar weinig waardering kon opbrengen. Tot die conclusie kom ik althans bij het lezen van zijn beschrijving van de Peel waarin ik het volgende lees: "Het gezigt en het uiterlijk aanzien van deze woestijn verwekt een droevig gevoel, noch boom noch struik verlustigt het oog".

Paulus Emanuel Antonius de la Court werd geboren in Gemert in het jaar 1760. Zijn vader was Adrian de la Court, drossaard en scholtus van de Vrije Heerlijkheid Gemert. Zijn moeder was Maria H.E. van der Gheest. Na de lagere school studeerde Paulus van 1772 tot 1776 aan de Latijnse School in zijn geboortedorp en we kunnen rustig aannemen dat Paulus in zijn jongensjaren met zijn kornuiten op avontuur is gegaan in de Peel, voor hen de "Far East". Na de Latijnse School studeerde hij aan de universiteit te Leuven en na zijn afstuderen vestigde hij zich als advocaat in Den Bosch.

Kaart van Hendrik Verhees van het noordelijke Peelgebied, 1794.

In deze stad bekleedde hij een aantal voorname functies, waaronder lid van de Vroedschap van Den Bosch, lid van de Nationale Vergadering, lid van het Departementaal bestuur van Brabant en nog een aantal andere. In de Nationale Vergadering kwam hij krachtig op voor de belangen van Brabant en hij schroomde niet de geachte afgevaardigden te wijzen op de onrechtvaardige achterstelling waaronder Brabant zolang gebukt was gegaan en die er voor een groot deel de oorzaak van was dat er vooral op het platteland verschrikkelijke armoede heerste. Het verwonderde dan ook niemand dat koning Lodewijk Napoleon hem in 1806 tot Landdrost van Brabant benoemde.

Voor de belangen van de boerenstand.

Strijdend voor de belangen van Brabant was het vanzelfsprekend dat hij steeds weer voor de belangen van de boerenstand op kwam. Immers het grootste deel van de Brabantse bevolking was in die beroepstak werkzaam. Toen de Maatschappij van den Landbouw in 1798 een prijsvraag uitschreef waarin gevraagd werd naar de reden waarom zo vele gronden tot dan toe "leeg en onbebouwd" waren blijven liggen, reageerde Paulus hierop met een document waarin hij de financiële noden van de Meierij en de andere Brabantse zandgebieden schetste. Het waren juist die gebieden waar de woeste gronden lagen. Verder noemde hij het stelsel van de gemene gronden dat er de oorzaak van was dat van deze gronden niets in cultuur kon worden gebracht.

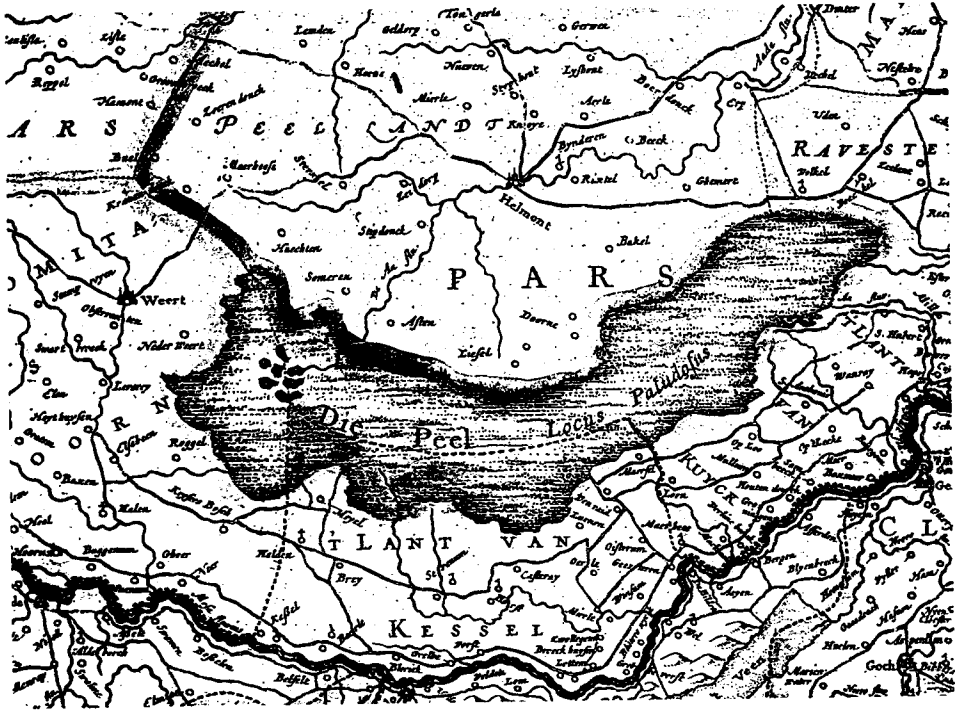
Hij stelde voor om aan ingezetenen percelen van deze gemene gronden in eigendom te geven zodat ze die konden ontginnen tot bouw- of weiland en deze ontginningen zouden dan vijftien jaar vrij moeten zijn van belastingheffing. Voor de aanplant van bossen bepleitte hij vrijdom van belasting voor vijftig jaar. Ook een pachttermijn van minimaal twaalf jaar zou volgens hem verbetering brengen in de bestaanszekerheid van de landbouwende bevolking.

In die tijd waren veel boerderijen pachtbedrijven en ieder voorjaar kon men de verhuizingen zien van de ene boerderij naar de andere. Tegenwoordig worden zulke verhuizingen nog wel eens nagebootst in optochten en

dergelijke en onwillekeurig wekt dit dan de indruk dat verhuizen naar een andere boerderij altijd een verbetering betekende. Uit mijn jonge jaren herinner ik mij echter een gezegde waaruit duidelijk blijkt dat verhuizen naar een andere boerderij niet altijd een verbetering betekende. Dit gezegde gold overigens niet alleen voor pachtboeren maar ook voor eigengeërfde boeren en het luidde: "Je kunt beter een keer afbranden dan twee keer verhuizen". Bij dit gezegde moet men in acht nemen dat het stamt uit de tijd toen er nog geen brandverzekeringen waren.

Tijdens de politieke loopbaan van Paulus de la Court veranderden de omstandigheden waaronder hij moest werken soms plotseling. Werd hij in 1806 door Lodewijk Napoleon tot Landdrost van Brabant benoemd, in 1810 werd Brabant ingelijfd bij Frankrijk en toen benoemde Napoleon hem tot Ontvanger-Generaal van het Departement van de Monden van de Rijn. Ook in zijn nieuwe functie bleef hij ijveren voor het welzijn van de landbouwende bevolking. Een van de zaken welke hij telkens weer onder de aandacht bracht was de wenselijkheid dat althans een gedeelte van de gemene gronden voor ontginning zou worden bestemd. Hij was er van overtuigd dat uitbreiding van de bestaande boerderijen door ontginning van gemene gronden, in heel Brabant de welstand op het platteland zou bevorderen. Bij al zijn drukke werkzaamheden maakte hij nog tijd vrij om toekomstplannen voor de Peel te ontwikkelen. Op hogere leeftijd deed hij er nog opmetingen en stelde hier en daar de dikte van de veenpakketten vast. Alle gegevens verwerkte hij in een ontginningsplan dat hij in 1841 op eenentachtigjarige leeftijd publiceerde onder de titel: "De Peel, en bedenkingen over denzelve."

Dr. J. Elemans schreef over hem in "Tijdvaart door de Peel" als de jonkheer, grootgrondbezitter, ontginner en volksvertegenwoordiger die door de Gemertse wildernis dwaalde als eens Leeghwater om de Haarlemmermeer. Ik stel me zo voor dat als Paulus in Holland geboren was en daar op dezelfde manier actief was geweest, zijn naam beslist in de vaderlandse geschiedenisboeken zou zijn gekomen. Nu dus niet.¹ Zijn capaciteiten en zijn werken zijn overigens niet onopgemerkt gebleven. Koning Willem I waardeerde zijn grote bekwaamheden, hetgeen moge blijken uit het Koninklijk Besluit van 17 juni 1823 waarbij Paulus Emanuel de la Court in de

Zeventiende eeuwse kaart van "Die Peel" oftewel "Locus Paludosus", die "Moerassige streek lands waar eenen mensch nauwelijks over gaan kan".

Nederlandse adelstand werd verheven. Wat betreft zijn ontginningsplan voor de Peel was hij zijn tijd toch wel vooruit. Het zou na zijn dood in 1848 nog een halve eeuw duren tot er Peelgrond van betekenis werd ontgonnen. Toch lijkt het erop dat zijn werk iets heeft losgemaakt, want twee jaar later gaf de regering opdracht aan Ingenieur Reuvens om de Peel van Neer tot Grave op te meten en de dikte van de veenpakketten vast te stellen. Toen die eenmaal bekend waren duurde het niet lang tot er ondernemers naar de Peel kwamen die op grote schaal turf wilden gaan winnen als brandstof voor de opkomende industrie.

De Peel en de verbindingen voor de ontginning

Als men tegenwoordig de Peel doorkruist met zijn netwerk van verkeers- en landbouwwegen, met daaraan gelegen een tiental dorpskernen, welvarende boerderijen met bouw- en weiland en de bossen, die vooral in de noordelijke Peel zijn aangeplant, kan men zich moeilijk een beeld vormen van de situatie van honderdvijftig jaar geleden toen Paulus de la Court het hiervoor genoemde boek liet drukken. Toen waren er geen verharde wegen, geen dorpen, geen boerderijen en geen bossen. De Peel was een vrijwel boomloze vlakte wat voor de landmeters en kaartenmakers uit voorbije eeuwen aanleiding was om de enkele bomen die er wel voorkwamen op hun kaarten te vermelden en in te tekenen. Zoals bijvoorbeeld onder St. Anthonis op de Bunthorst "twee dennenboompjes", bij het Peelven "De Diepert" onder Gemert "Het Dieperts boompje", en in de Boekelse Peel onder het tegenwoordige Venhorst "De Daandelendennen".

De Peel was dus een kale vlakte die zich uitstreckte van Grave tot Weert en waarin zich in de loop van duizenden jaren dikke lagen hoogveen hadden gevormd. Dit laatste was vooral het geval in het zuidelijk Peelgebied en in veel mindere mate in het noorden waar de veenpakketten minder dik waren en afgewisseld werden met uitgestrekte heidevelden. Niettemin haalden ook de bewoners van de noordelijke Peeldorpen gedurende tenminste vier eeuwen brandstof uit hun Peelgebied. Zo is er bijvoorbeeld ook in Gemertse archivalia van de veertiende eeuw tot en met de achttiende eeuw sprake van de winning van "torf" in het Gemertse Peelgebied.

Hoewel er niemand woonde, was de Peel een veler heren land. Als een sikkellag het moeilijk toegankelijk gebied tussen, enerzijds het Hertogdom Brabant, De Vrije Heerlijkheid Gemert en het Land van Ravenstein, en anderzijds het Land van Cuyk, de Baronie van Boxmeer en het Hertogdom Gelder, dat in 1719 opging in het Pruisische Rijk. Ten zuiden van de Peel lag het Graafschap Gulick. Alle Peeldorpen hadden een deel van het Peelgebied in hun bezit ofwel in erfpacht. Ook een aantal dorpen die niet aan de Peel grensden hadden er rechten zoals Aarle, Beek en Helmond aan de westkant en Katwijk, Beers en Boxmeer aan de oostkant. Ook de monniken van St. Agatha waren er "gerecht". Hun terrein, gelegen onder

de gemeente Wanroy stond lange tijd bekend onder de naam "Munnikke-peel".

Van alle dorpen uit voerden talrijke wegen het gebied binnen. Men haalde er turf, jonge voerhei, plaggen, en een lichte brandstof die men "tus" noemde. Dit waren plantenresten die men won in de vennen die in de zomer droog vielen. Verder was de Peel belangrijk voor de imkers, de schapenhouders en de bezembinders. Doordat men aan beide zijden tot aan de gemeentegrenzen de Peel indrong ontstonden er enkele doorgaande wegen die overigens weinig gebruikt werden.

Er waren weinig contacten tussen de bewoners van de oostelijke en westelijke Peeldorpen. Familierelaties kwamen heel zelden voor en het is dus aannemelijk dat het vooral handelaren en marskramers waren die van de doorgaande wegen gebruik maakten.

Soms verdwaalde een reiziger en dat zal dan ook de reden zijn geweest dat men in 1778 bij de weg Gemert-St. Anthonis zogenaamde mastbakens plaatste. Overdag bij helder weer was er geen gevaar dat men zou verdwalen. Men kon zich dan oriënteren op de kerktorens en molens aan weerszijden van de Peel, maar bij mistig weer overkwam het menig reiziger dat hij in de wirwar van karresporen de verkeerde keuze maakte en hopeloos verdwaalde. Ook turfgravers en heimaaiers die wat lang hadden doorgewerkt en in de schemering naar huis keerden, overkwam dit soms. Als men tot de ontdekking kwam dat men het goede spoor bijster was, kon men maar op een manier met zekerheid uit de Peel geraken, namelijk door een karrespoor waarlangs duidelijk een pad liep te volgen zodanig dat men lopend over dat pad het karrespoor rechts had. Het was namelijk zo: naar de Peel voeren alleen lege karren en de voerlui zaten dan meestal op hun kar. Na het laden van turf of plaggen keerden zij langs dezelfde weg naar huis terug maar dan liepen ze naast hun paard waardoor er aan een kant van het karrespoor een voetpad ontstond. Om te voorkomen dat men aan de verkeerde kant van de Peel uitkwam moest men wel kiezen tussen een breed en een smal karrespoor. De spoorbreedte van de karren oostelijk en westelijk van de Peel was namelijk niet hetzelfde. Deze was aan de oostkant aanmerkelijk breder. Degene die in de Peel verdwaalde en er niet in slaagde in het donker de weg terug te vinden maakte een bange koude nacht door.

Dit overkwam nooit een voerman die de Peel ingetrokken was om de turf of plaggen te halen. Als hij de weg niet meer wist, wist zijn paard de weg naar de stal nog wel en bracht de voerman veilig thuis.

Minder goed liep het af met Balthussen uit Venray die rond 1800 op weg van Gemert naar Venray in de Peel verdwaalde. Het was daags voor Kerstmis toen Balthussen door een groep Franse soldaten werd gedwongen hen door de Peel naar Gemert te gidsen. In Venray en omgeving hadden groepen soldaten de inwoners al zodanig uitgeplunderd dat daar niets meer te halen viel, waarom deze groep besloot met de "feestdagen" naar Gemert te gaan in de verwachting dat ze daar nog wel een goed kerstmaal konden bemachtigen. Tegenstribbelen baatte Balthussen niet en onder zijn leiding vertrok de groep bij het vallen van de avond van 24 december naar Gemert waar zij tegen middernacht aankwamen. De inwoners waren reeds ter ruste maar de soldaten klopten enkele herbergiers uit hun bed en dwongen deze hun onderdak, spijs en drank te verstrekken. Balthussen lieten zij aan zijn lot over. Deze durfde het niet aan om in de nacht terug te keren naar Venray en daarom klopte hij ergens aan, vertelde wat hem overkomen was en kreeg onderdak aangeboden. De volgende morgen, kerstdag, ging hij in Gemert naar de kerk waarna hij op zijn logeeraadres het middagmaal meegebruikte en vervolgens op weg ging naar huis.

Toen hij goed en wel op weg was stak er een sneeuwstorm op en al gauw was er geen weg of karrespoor meer te herkennen. Urenlang dwaalde hij door de besneeuwde heide tot hij, laat in de avond uitgeput en verkleumd in de sneeuw neerviel. Dit gebeurde in de nabijheid van een schaapskooi, de Stinekooi, die stond onder Merselo in de omgeving waar nu de Ballonzuil staat. De herder (of "scheper") bracht met zijn honden de nacht door bij de schapen. Op een gegeven moment sloegen de honden aan en de scheper dacht aan de mogelijkheid dat er wolven in de buurt waren. Hij nam zijn geweer, maakte de deur van de kooi open en ging met zijn honden op onderzoek uit. Direct vonden de honden de verdwaalde man, die inmiddels bewusteloos geraakt was. De scheper droeg hem in de kooi, legde hem in zijn eigen legerstee en ging op weg naar Merselo om zijn baas te waarschuwen. Er werd een paard voor een slee gespannen en daarop vervoerde men Balthussen naar de boerderij. Daar aangekomen legde men de bewusteloze